

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Український переклад термінології німецької гуманітаристики

Цього року «Філософська думка» продовжує ознайомлення читачів із матеріалами семінарів «Український переклад термінології німецької гуманітаристики», які відбуваються за підтримки Гете-Інституту в Києві. Черговий семінар, присвячений проблемам перекладу творів Мартина Бубера, відбувся 23 лютого 2017 року. Запрошеним експертом був перекладач одного з головних творів Бубера «Я і Ти» Віталій Терлецький. Незмінний модератор семінарів — Вахтанг Кебуладзе.

ТЕРМІНОЛОГІЯ ФІЛОСОФІЇ ДІАЛОГУ МАРТИНА БУБЕРА: між профанністю і сакральністю

Вахтанг Кебуладзе: Стосовно Мартина Бубера, як і стосовно Фрідріха Ніцше (проблеми перекладу його творів ми обговорювали минулого разу), важко говорити про термінологічний апарат. Ми радше маємо до діла складну констеляцію метафор, концептів у сенсі Дельоза і Гватарі або екзистенціалів у сенсі Гайдегера. З огляду на це переклад творів Бубера становить доволі складну задачу. Сьогодні ми спробуємо поговорити про можливі шляхи її розв'язання.

Віталій Терлецький: Хрестоматійною є теза, що твір М. Бубера «Я і Ти» (вперше опублікований 1923 року), як і творчість його автора, належать до традиції філософії діалогу, ба навіть ширше — до комунікативної філософії. Зрозуміло, що визначальну роль при цьому відіграють слова і поняття, що означають «ставлення», «відношення», «співвідношення» чи «реляцію». У творі такої лексики більш ніж достатньо. Тут ми подибуємо весь спектр німецьких слів для позначення вказаного явища: die Haltung (ставлення), die Beziehung (стосунок — трапляється найчастіше), das Verhältnis (часто у значенні множини «відносини/стосунки», але інколи і в значенні «відношення/співвідношення»,

© В. КЕБУЛАДЗЕ,
А. ЛАКТІОНОВА,
О. ПАНИЧ,
В. ТЕРЛЕЦЬКИЙ,
2017

напр.: «Zahlenverhältnis — числове співвідношення»), die Relation (рідко трапляється, здебільшого як синонім для «стосунку»).

Анна Лактіонова: Стосовно цієї низки понять постають уточнювальні запитання (і мені видаються слушними позитивні відповіді на кожне з них, адже це радше міркування, виражені в запитальній формі):

Чи може йтися не лише про множину відносин/стосунків, а й про множину ставлень?

Чи може йтися про зіставлення як альтернативу співвідношення?

Вахтанг Кебуладзе: Безперечно, ми маємо шукати в українській для перекладу цього шеругу німецьких синонімів якомога більше адекватних слів. Я би додав ще й поняття «зв'язок». Утім, тут ми маємо справу не так зі специфічною мовою Бубера, як з поширеними в німецькій мові словами. Тож пропоную перейти до обговорення специфічних слів і виразів самого Бубера.

Віталій Терлецький: Складним для перекладу виявляється комплекс питань, пов'язаних із мовою, мовленням, словом, висловом, відповіддю. Питомі новотвори М. Бубера, наприклад, Es-Rede і Es-Sprache (Воно-мова), можна адекватно перекласти лише з огляду на відповідний контекст. Але при відтворенні низки вагомих слів і понять певні «втрати» неминучі: die Anrede — «звертання» втрачає зв'язок з мовою-мовленням, die Antwort — «відповідь» дуже віддалено пов'язане зі «словом». А от дієслово «worten» задля збереження його зв'язку з іменником доводиться відображати конструкцією «карбувати у слові». Сюди ж належить і певна проблема з перекладом зачинових слів вказаного твору, а саме «Grundwort(e)» — «засадничі слова». Семантика досить широка: «основна частина складного слова», «основна (друга) компонента складного слова, що докладніше визначається через першу», «улюблене слівце, вислів» і, нарешті, «первісне / початкове слово, слово-початок, порівняно з похідними від нього словами».

Вахтанг Кебуладзе: А, може, дієслово «worten» вартувало би перекладати як «словити»?

Олексій Панич: Я підтримую цю пропозицію. Мені ця ситуація дещо нагадує пояснення Анатолія Ахутіна до його експериментального російського перекладу грецького οὐσία: якщо παρούσα — це «при-сутствие», а ἀπουσία — «от-сутствие», то οὐσία найкраще перекладати російською як... просто «существо» (українською, відповідно, виходить «при-сутність», «від-сутність», і просто «сутність»). У нашому теперішньому прикладі: в українській мові вже наявні такі словоформи, як «лихословити» і «славословити»; знов-таки, віднімаємо префікси і отримуємо досі незапитуване, але цілком легітимне дієслово «словити».

Анна Лактіонова: Як переклад «Grundworte» окрім варіанта «засадничі слова» можливий ще варіант «базові слова».

Віталій Терлецький: У творі Бубера неабияку роль відіграє також і поняттєвість екзистенційної філософії. Одне з таких понять der Schauder —

«жах». Можливо, краще було б перекласти його як «тремтіння», але у Бубера є das Zittern (шоправда, в дієслівній формі). Також як «жах» перекладено поняття der Angst. Чи є значеннева різниця між обома поняттями у мислителя, складно сказати. Але з огляду на частоту вжитку переважає der Schauer (разом із дієслівними і дієприкметниковими формами). Певно, треба було б якось розмежувати ці два слова.

М. Бубер був і залишається одним із тих німецьких акторів, які максимально використовували все багатство і багатоманітність німецької мови, долучаючи до своїх текстів інколи мало уживані слова й вислови та часто послуговуючись синонімікою рідної мови. Задля з'ясування змісту або уточнення певного значеннєвого нюансу доводиться звертатися не просто до тлумачних німецьких словників, а щораз заглядати до словника німецької мови братів Грим. Бо тільки в ньому можна було знайти, що, наприклад, erlaben sich = laben sich — насолоджуватися або einbewältigen = überwältigen — у відповідному контексті «потрібно справитися».

Певно, найбільша проблема полягає у перекладі складних для трансляції слів і понять Буберового філософування. Найпоказовішими є такі:

Die Entwirklichung — «знедійснення» (пор. «здійснення» для «Verwirklichung»). Поняття «дійсність» (Wirklichkeit) має принциповий характер для концепції М. Бубера: воно позначає передусім якусь подію між Я і візаві. До того ж воно корелятивне з дією, на що неодноразово вказує сам філософ. Тому перекладати його українською як «дереалізація» видавалося недоречним.

Das Eigenwesen — «самовластива істота». Це поняття позначає людину, якій ідеться про саму себе, про своє власне «Я», причому наголос робиться на усвідомленні нею своєї власної окремішності. Можливим варіантом була б «егоїстична істота». Втім, поняття «егоїзм» має на сьогодні цілком негативні конотації, що не зовсім відповідає відносно нейтральному перебігу думки Бубера. «Самовластивий» можна експлікувати як «властивий/притаманний самому собі» і водночас «сконцентрований на самому собі».

Прикметник «ichhaft», відп., іменник die Ichhaftigkeit перекладено як «ятний»/«ятність». Попри їхню технічність, вони все ж нерідко трапляються в тексті Бубера (і не лише у нього) і означають «пов'язаність з «Я», на що вказує суфікс «-haft». У Бубера є ще справжні новотвори «vorichhaft» — «nachichhaft». Вочевидь, тут немає й натяку на «егоїстичність», а йдеться про те, що будь-яке ставлення «Я» до «Ти» чи «Воно» передбачає якесь «нетематичне знання» (Гайдегер) про це «Я», але це знання ще не стало предметом рефлексії. Бубер говорить у цьому контексті, що «людина відчуває [verspürt] ...але ще не учуває [innewerden] самого цього Я». Відповідники «ятний/ятність» утворені за парадигмою «зоря — зоряний — зоряність», «полум'я — полум'яний — полум'яність» тощо з додаванням лише суфікса «н» і певного родового закінчення.

Олексій Панич: Мене все ж таки не переконує це «т» після «я» у словоформах «ятний»/«ятність». Я розумію, що «яний»/«яність» звучатиме аж надто дивно, хоча саме це відповідало б парадигмі «зоря — зоряний, полум'я — полум'яний». Можливо, кращим компромісом був би варіант з доданим йотом: «яйний»/«яйність». Я не можу зараз сказати, чи можна обґрунтувати цей йот хоч якимось фонетичним правилом, але для «т» після «я» такого фонетичного правила точно немає.

Віталій Терлецький: За такою ж самою парадигмою утворені відповідники для більш уживаних слів *welthaf* / *die Welthaftigkeit* — «світний»/«світність». Це дозволяє розмежовувати такі вагомні, особливо для феноменологічної традиції, поняття, як *weltlich* — «світовий/світський» та *die Weltlichkeit* — «світовість/світськість».

Кебуладзе, Вахтанг (модератор) — доктор філософських наук, професор кафедри теоретичної і практичної філософії КНУ ім. Тараса Шевченка, доцент кафедри філософії та релігієзнавства НаУКМА.

Лактіонова, Анна — кандидат філософських наук, доцент, докторант кафедри філософії філософського факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Панич, Олексій — доктор філософських наук, кандидат філологічних наук, провідний науковий співробітник Науково-видавничого об'єднання «Дух і літера». Сфера наукових інтересів — історія західноєвропейської філософії та культури, переклад філософських творів.

Терлецький, Віталій — кандидат філософських наук, завідувач відділу філософії та геополітики Науково-дослідного інституту українознавства.
